

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
BÖLÜMÜ**

mm

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

TANZİMAT ŞİİRİNDEN GÜNÜMÜZE GELEN SÖYLEYİŞLER

Prof. Dr. Olcay ÖNERTOY
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile kapılarını Batı'ya açan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve sosyal önemli gelişmeler 1860'tan sonra görülür. 1839'da Tanzimat Fermanını ilan eden Mustafa Reşit Paşa'nın 1858'de ölümünden sonra 1871'e değin yönetimi elinde tutan Ali Paşa batılılaşma hareketinin temposunu ağırlaştırır. Bununla birlikte 1825-1850 yılları arasında doğup Batılılaşmayı içtenlikle benimsemiş aydın kuşaklar yetişmiştir. Böylelikle Batılılaşma hareketi, yalnızca devletçe yürütülen bir hareket olmaktan çıkıp, aydınların halka indirmeye çalıştıkları, daha bilinçli ve sistemli bir duruma gelmiştir.

Tanzimat dönemi yazar ve şairlerini sanat anlayışları bakımından iki grupta toplayabiliriz. Birinci grup "sanat toplum içindir", ikinci grup ise "sanat sanat içindir" görüşünde olanlardır. "sanat toplum içindir" görüşünde olanlar arasında Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal başta gelirler. Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1829-1880), Namık Kemal (1840-1888) yılları arasında yaşamışlardır. Bu aydın yazar ve şairler, Batı'ya karşı başlıca geri kalma nedenimizin bilgisizlik olduğunun bilincine vardıklarından şiirlerinde geniş bir kitleyi bilgilendirmeyi, uyardırmayı amaçlamışlardır.

Şinasi'nin siyasetle buluşması Mustafa Reşit Paşa zamanına rastlar. Müşir (Mareşal) Fethi Paşa'nın yardımı ile Maliye okumak üzere Fransa'ya gönderilir. Beş yıl orada kalıp 1849'da İstanbul'a döndükten sonra Meclis-i Maarif-i Umumiye (Genel eğitim Meclisi) üyeliğine getirilir. Sadrazam Reşit Paşa'ya olan bağlılığı nedeniyle, Paşa'nın yönetimde bulunup bulunmamasına göre o da görevden alınır ya da göreve atanır. Reşit Paşa'nın ölümünden sonra onu Yusuf Kâmil Paşa korumaya başlar. Âgah Efendi ile birlikte Tercüman-ı Ahval, tek başına Tasvir-i Efkâr gazetelerini çıkarır. Daha sonra adı Âli Paşa'ya yapılan bir suikasta karışınca 1865'te Tasvir-i Efkâr'ı Namık Kemal'e bırakıp Paris'e kaçar. Orada sürgünde bulunan Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla, 1869'da İstanbul'a dönünceye kadar yaşamını sürdürür.

Ziya Paşa, ilköğrenimini izleyerek İstanbul'da Sadaret (Başbakanlık) kalemlerinden birine memur olarak girer, zamanla Mustafa Reşit Paşa'nın dikkatini çekerek saraya salık verilir ve kâtip olarak göreve başlar. Ancak bir süre sonra Abdülaziz'i etkileyerek, politikalarını beğenmediği Âli ve Fuat Paşalara karşı onu kıskırttığı gerekçesiyle saraydan uzaklaştırılır. 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısını kabul ederek Paris'e kaçar. 1871'de Âli Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a döner. Abdülaziz tahttan indirilinceye değin Şura-yı Devlet (Danıştay) üyeliğinde, V. Murat'ın Mabeyn (Saray) başkatipliğinde ve Kanun-u Esasi (Anayasa) Encümeni'nde görev alır. II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra nezaret (bakanlık) rütbesi ile Suriye valiliğine atanarak

İstanbul'dan uzaklaştırılır. Suriye'den Konya valiliğine gönderilir. Son görevi Adana valiliğidir.

Namık Kemal ilköğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra dedesiyle birlikte, Kars ve Sofya'da bulunur. 1857'de İstanbul'a döner, 1861'de Encümen-i Şuara'da (Şairler Yarkurulu) yer alır. 1862'de Şinasi ile tanışır, 1865'te Şinasi Paris'e kaçınca Tasvir-i Efkar'ı tek başına çıkarmayı sürdürür. Gazetede hükümete karşı yazdığı yazılar dikkati çekmektedir ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları arasına girer. 1867'de cemiyetin hükümetçe haber alınması üzerine Paris'e kaçar ve Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımını görür. 1868'de Ziya Paşa ile birlikte Hürriyet gazetesini çıkararak hükümete karşı gelişini sürdürür. 1870'te sadrazam Âli Paşa'yla arasını düzeltip İstanbul'a döner. 1873'te Vatan yahut Silistre oyununun sahnelenmesi üzerine Magosa'ya sürülür ve Magosa kalesine hapsedilir. Magosa'ya sürülme nedeni, oyununda vatan ve özgürlük kavramlarına yer vermesidir. 1876'da V. Murat'ın tahta çıkması üzerine serbest bırakılarak İstanbul'a döner. II. Abdülhamit'in ilk yıllarında Ziya Paşa ile birlikte Kanun-ı Esasi Encümeni'nde görev alır. Ancak padişahın da aleyhinde bulunduğu ihbar edilerek tutuklanır ve mahkemeye verilir, aklansa da İstanbul'da bırakılmayarak Midilli adasına Mutasarrıf (sancak beyi) olarak atanır. Rum halkın yakınmaları üzerine Rodos'a oradan da Sakız'a gönderilir.

Bu aynı dönemde yaşayan üç şair de kullandıkları nazım biçimi bakımından, ufak değişikliklerle birlikte Divan yazını nazım biçimlerini kullanmışlarsa da şiire yeni kavramlar getirmişlerdir.

Şinasi şiire aklın önemini sokarken, Ziya Paşa'nın şiirlerinde hak, özgürlük, adalet, kanun, vatan, uygarlık gibi, Namık Kemal'de de özgürlük, meşrutiyet düşünceleri ve vatan kavramı yer almaya başlar. Şiire soktukları yeni kavramlarla dikkati çeken, dönemin bu üç aydın şairi aynı zamanda yönetimden çektikleri sıkıntıları dile getirip, toplumu uyarmaktan da geri kalmamışlardır.

Şinasi Reşit Paşa için yazdığı kasidesinde aklın önemini;

Ziya-yı akl ile tefrik-i hüsn ü kubh olunur
Ki nur-ı mihrdir elvanı eyleyen teşhir

(Nasıl güneşin ışığı renkleri ortaya koyarsa, aklın ışığı ile de iyi ile kötü birbirinden ayrılır.) ikilisiyle dile getirmiş, daha sonra da Reşit Paşa'nın ne ölçüde akıllı olduğunu biraz da abartarak, şu ikilide dikkatleri çekmiştir:

Adl ü ihsanını ölçüp biçemez Nevtonlar
Akl ü irfanını derk eyleyemez Eflâtonlar

(Nevton'un ölçüp biçemeyeceği kadar çok adaletin ve bağışlayıcılığın, Eflatun'un anlayamayacağı kadar da aklın ve bilgin var.)

Kaside boyunca Reşit Paşa'yı aklını kullanarak yaptıkları için öven Şinasi, Âli Paşa yüzünden içine düştüğü güç durumu da şöyle dile getirir:

Yeni fidan gibi gars-i yemin-i devletinim
Kim eyledi beni mihr-i teveccühün tezahir

Bitince meyve-i fazlın bahar-ı ömrümde
Dikildi bağ-ı cihanda ocağıma incir

Şinasi burada, Reşit Paşa taze bir fidan gibi onun elinden tutmuşken nasıl her şeyin tersine döndüğünden söz ederek Âli Paşa'yı eleştiriyor ve Reşit Paşa'nın aklıyla onu bu durumdan kurtarması gerektiğini söyleyerek kasideyi bitiriyor.

Ziya Paşa bir gazelinde hükümeti şu sözlerle eleştiriyor:

Müsel sel bir esarettir zaruret her hükümette
Ki sultan nazıra nazır da hizmetkâra tabidir.

Sultanın nazıra, nazırın da kendisine hizmet edene bağlı olduğu bir hükümetin sürekli esir olması zorunluluktur. Ziya Paşa burada böyle bir hükümetin elini kolunun bağlı olduğuna dikkat çekiyor.

Cenevre'de yazdığı bir gazelde hükümetin yaptığı zulmü:

Cihan namındaki bir maktel-i âma yolum düştü
Hükümet derler anda bir nice salhaneler gördüm

dizeleriyle eleştiriyor.

Bu dizelerde hükümeti kesimevine benzeterek insanlara nasıl kıyıldığına değiniyor.

Yine devlete bir uyarısını da şu dizelerde dile getiriyor:

Kıyam-ı mülk ümidin eyleme bîdâd lâzımsa
Muhakkaktır zevâl-i Devlet istibdâd lâzımsa

Eğer bir ülkede adaletsizlik ve istibdat varsa o ülkenin yükseleceğini umma devletin sona ermesi kesindir.

Ziya Paşa ülkedeki adaletsizliğe de dikkatleri çekiyor.

Kadı ola davacı muhızır (mübaşir) dahi şahit
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet

.....

Âdem ana derler ki garazdan ola salim
Nefsinde dahi eyleye icra-i adalet

Kadının davacı mübaşirin de şahit olduğu bir mahkemenin vereceği karara adalet denilemeyeceğini ve bir kişiye insan denilmesi için onun garazdan kurtulmuş, adaleti kendisinde yerine getirmiş olması gerektiğine değiniyor.

Ziya Paşa "efkâr-ı asra ittiba et rahat istersen" (rahat etmek istersen günün koşullarına uy) dizesiyle de kendini uyardığı gibi, gününü gün edip, bir yakınması olmayanların nasıl bir yol izlediklerini de ortaya koyuyor. Ayrıca toplumdaki bozulmaya da dikkati çekiyor:

İkbal için ahhâbı siayet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı

Sirkat çoğalıp lâfz-ı sadakat modalandı
Namus tamam oldu hamiyet yeni çıktı

Düşmanlara ahabbını zemm oldu zerafet
Dildârda ağyara şikayet yeni çıktı

Yükselmek için tanıdıklarını arkasına alarak konuşmak yeni çıktı
Daha önce bilmiyorduk bu yetenek yeni çıktı

Hırsızlık çoğalıp doğruluktan söz etmek yeni çıktı
Namus tamam oldu bu insanları korumak yeni çıktı

Düşmanlara ahabbı yermenin adı incelik oldu
Sevgiliden yabancılara yakınmak yeni çıktı

Ziya Paşa Batılılaşalım derken ulusallığımızı unutacağımız kaygısını da taşır ve kaygısını şu iki dizede dile getirir:

Milliyeti nisyan ederek her işimizde
Efkâr-ı Freng'e tabiiyet yeni çıktı

Ulusallığımızı unutarak her işimizde
Batı düşüncesine uymak yeni çıktı

Kendisinin vatanından ayrılış nedenini de şöyle belirliyor:

Vatan meluf olanlar bî sebep terk-i diyar etmez
Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar etmez

Vatanına alışkın olanlar vatanını sevenler nedensiz yere onu bırakıp gitmez
Bir zorunluluk olmadıkça hiç kimse gurbeti seçmez

Ziya Paşa gibi kendinden çok topluma önem veren Namık Kemal de şiirlerinde yönetimden duyduğu sıkıntıyı yer yer Ziya Paşa'ninkine yakın söyleyişlerle dile getirir. Ünlü kasidesinde bir süre devlet görevinden ayrılış nedenini şu dizelerde dile getiriyor:

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selametten
Çekildik izzet-i ikbal ile bâb-ı hükümetten

Bu dizelerde, içinde yaşadığı dönemin yargılarının doğruluktan saptığını görerek hükümet görevinden ayrılmaktan onur duyduğunu belirtir ve gerçekten onurlu olanlara da bir uyarıda bulunmuş olur.

Kıyım yapanları da ilginç bir benzetmeyle eleştirir:

Muini zalimin dünyada erbab-ı denaattir
Köpektir zevk alan seyyad-ı bî insafa hizmetten

Nasıl köpek insafsız avcıya hizmet etmekten tat alırsa bu dünyada zalim olanların yardımcısı da alçak kişilerdir. Burada insafsız avcıya hizmet eden köpeklerle, zalim olanlara yardım eden kişileri eşdeğleştirir.

İnsanın sahip olması gereken erdemlerden biri de, hatalı bir iş yaptığında karşılaştığı kınanmayı, eleştiriyi hoş karşılaması, yaptığı işten dolayı kendisini yargılamasıdır. Ama böyle yapmayı kınanmakta korkanlara da bir çift sözü var Namık Kemal'in:

Cihanda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de ar eyler melâmetten

Dünyada kendi yaptıklarından utanmayıp da kınanmaktan utanan kimse kendini herkesten alçak görür dizeleriyle insanın her şeyden önce kendi nefsinden utanması gerektiğine dikkat çekiyor. Bu ikiliyi izleyerek de,

Felekten intikam almak demektir ehl-i idrake
Edip tezyid-i gayret müstefid olmak nedametten

diyerek, anlayışlı kişiler için pişmanlık duymaktan yararlanıp gösterilen çabayı arttırmanın felekten öç almak, bir başka deyişle başarılı olmak olduğu konusunda uyarıyor.

Müberryım reca vü havftan indimde âlidir
Vazifem menfaatten hakkım ağraz-ı hükûmetten

dizeleriyle de, insanın bir yere gelebilmek için yalvarmadan ve korkudan arınmış olması gerektiğini, çünkü görevinin çıkarından, hakkının da hükûmetin isteklerinden daha yüce olduğunu söyleyerek bir uyarıda bulunuyor.

Devletten söz ettiği gazelinde, özellikle

Bulunmazsa adalet milletin efradı beyninde
Geçer bir gün zemine arşa çıksa pâye-i devlet

ve

Aceb mi hûn-i mazluman ile eylerse perverde
Kaza mekkare-yi gerdum etmiş dâye-yi devlet

ikilileri dikkati çekiyor.

Birinci ikilide bir devletin sürekliliğini nasıl koruyacağına değinip bir gerçeği dile getiriyor. Bir ulusun bireyleri arasında adalet olmazsa o devletin değeri gökyüzüne kadar çıkmış da olsa bir gün alt üst olup yere inecektir.

İkinci ikilide ise devletin kan dökücülüğü üzerinde durarak, kader devlete dadı olarak feleği uygun görmüşse, o devletin suçsuzların kanı ile beslenmesine şaşılmaz diyerek devletin işlerini kadere bağlamamak gerektiğine dikkatleri çekiyor.

Önemli bir konu olan yurdun korunması ile ilgili şöyle bir uyarıda bulunuyor.

Tefevvük-yab-i irfan eylemek ahfadı lâzımdır
Hamiyet mesleğinde gayret-i ecdad lâzımsa

Bu iki dizede Namık Kemal, vatani korumada ataların gayret gösterebilmesi için torunların bilgi düzeyini yükseltmek gerek diyerek, bilgili kuşaklar yetiştirmenin önemine değiniyor.

Teker teker yaptığımız, uyarı ve eleştirilerle ilgili saptamaları bir araya getirsek şöyle bir tabloyla karşılaşırız.

Devlet adamlarının başarılı olabilmeleri için akıllı ve bilgili olmaları gerektiği, adaletsizliğin ve zorbalığın devleti sonlandıracağı, adil olmayan mahkemeler, mahkemelerin güven vermemesi, nasıl insan olunacağı, hükümetin suçsuz insanlara kıyması, ulusallığımızı yitirerek körü körüne batı'ya bağlanma, vatanına bağlı olanların bir neden olmadıkça onu bırakıp bir yerlere gitmeyeceği, insanlara zulm eden kişilere yardım edenlerin alçak kişiler olduğu, kınanmaktan korkan kişilerin kendilerini herkesten alçak göreceği, bir yerlere gelebilmek için yalvarmayı bir yana bırakmak gerektiği, bir insanın görevinin çıkarlarından üstün olduğu, ulusun bireyleri arasında adalet olmazsa devletin düşmesinin önüne geçilemeyeceği, bilgili kuşaklar yetiştirmek gerektiği.

Bütün bu uyarıların eleştirilerin yapıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısıyla, 2011 yılını karşılaştırdığımızda aradaki benzerliği bulmayı sizlere bırakıyor, sözlerimi Namık Kemal'in şu iki dizesiyle bitiriyorum.

Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben
Bize bu hal ile bizden büyük olmaz düşman.